

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת יתרו: עשרת הדברות ולוחות הברית

בפרשת השבוע מקבל עם ישראל את עשרת הדברות, ובבתי-הכנסת ישנה אווירה מרוממת בעת קריאת עשרת הדברות, שאף אנשים שיושבים בכל קריאת התורה, עומדים בעת קריאת עשרת הדברות.

היחס לעשרת הדברות

היחס שניתן לעשרת הדברות הוא יחס של כבוד גדול שאינו מתבטא רק בעת הקריאה בתורה, אלא בהצגתם כסמל במקומות מסוימים, כמו המנהג לעטר את ארון הקודש בעשרת הדברות, וכן לרקום את סמל עשרת הדברות על מעיל ספר-תורה ועל הטלית, ואף הסמל של הרבנות הראשית לישראל הוא הסמל של עשרת הדברות.

האם נכון לייחס חשיבות כה רבה לעשרת הדברות כסמל, בעוד שיש לנו תרי"ג מצוות? האם יחס זה אינו פוגם ביתר מצוות התורה, הלא אנו מחויבים בשמירת כל התורה ולא רק בעשרת הדברות?

בזמן שבית-המקדש היה קיים, היו קוראים בכל יום את עשרת הדברות, אך לאחר זמן ביטלו מנהג זה הן במקדש והן מחוץ למקדש משום 'תרעומת המינים', שמא ישכנעו המינים הכופרים בתורה את עמי הארץ שאין לשמור אלא רק את עשרת הדברות שניתנו למשה בסיני ולא את כל התורה.¹

לאור זאת אסר הרשב"א² לומר את עשרת הדברות בציבור בבית-הכנסת. ואכן, כאשר כתב השולחן ערוך³ שטוב לומר עשרת הדברות בכל יום, העיר הרמ"א⁴ שהכוונה בדבריו שיחיד יכול לומר את עשרת הדברות, אבל אין לאומרם בציבור משום 'תרעומת המינים'.⁵

אמנם חכמים ביטלו את קריאת עשרת הדברות בציבור, אך הפוסקים הרחיבו דין זה ולמדו ממנו שלא לתת עדיפות יתרה לעשרת הדברות בצורות שונות כדי להימנע מחשש זה שעשרת הדברות יהיו חזות כל התורה.

לדוגמה, הרמב"ם⁶ התבקש להכריע בוויכוח בקהילה בשאלה האם לעמוד בעת קריאת עשרת הדברות. הוא ענה להם, שאין לעמוד בעת הקריאה ומי שעומד יש למנוע זאת ממנו. לדבריו, העמידה בקריאתם מורה שיש העדפה להם על-פני יתר התורה "בהיות שמגיע מזה הפסד האמונה שיבואו לחשוב בתורה שיש לה יתרון קצתה על קצתה".

כאמור, לא רק קריאת עשרת הדברות בציבור נאסרה אלא יש פוסקים⁷ שאף אסרו לתלות בבית-הכנסת לוח עליו כתובים עשרת הדברות, כי כשם שאסור לקרוא אותם בציבור כך אסור לכותבם ולהזכירם במקום ציבורי, בית-הכנסת. יתרה מכך, בשו"ת זכר יהוסף⁸ אסר לצייר את לוחות הברית על-גבי חומשים ושאר ספרי קודש.

הקושי על שיטה זו הוא ממנהג שרווח בבתי-כנסת שמעטרים את ארון הקודש בעשרת הדברות, וכיצד הם לא חששו לדברי הפוסקים הללו שאסרו כתיבת עשרת הדברות בבית-הכנסת?

לדעת הרב שלמה יהודה טאבאק,⁹ אין ללמוד ממנהג זה משום שהוא נעשה ללא התייעצות הלכתית, ואין היתר לקבוע את עשרת הדברות מעל ארון הקודש.

אולם הרב אהרון לוי¹⁰ טען בדיוק הפוך, כיון שרוב בתי-הכנסת "נבנו תחת השגת גדולי ישראל מדורות שלפנינו ארזי הלבנון אדירי התורה אשר זה דרכם היה להתחקות על כל פרט ופרט מסדר הבניין הזה, מדלא הקפידו על זה

¹ ברכות (יב ע"א); ירושלמי (ברכות פ"א ה"ה); רש"י (ברכות יב ע"א ד"ה מפני)

² שו"ת הרשב"א (ח"א סימן קפד).

³ שולחן ערוך (או"ח סימן א סעיף ה).

⁴ רמ"א (או"ח סימן א סעיף ה).

⁵ כ"כ בית יוסף (או"ח סימן א אות ה ד"ה וטוב לומר).

⁶ שו"ת הרמב"ם (פרימן, סימן מו; בלאו, סימן רסג).

⁷ דברי חמודות (ברכות פ"א ס"ק ט); מגן אברהם (סימן א ס"ק ט); משנה ברורה (שם ס"ק טז); שו"ת תשורת ש"י (סימן ג); הרב חיים אלעזר שפירא ממונקטש (נימוקי או"ח ס"ק ד);

⁸ שו"ת זכר יהוסף (או"ח ח"א סימן יט אות ב ד"ה ומה שהעיר).

⁹ שו"ת תשורת ש"י (סימן ג).

¹⁰ ברכת אהרן (ברכות פרק ראשון מאמר פב).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

שמע מינה דאין חשש בזה".

תשובה מעניינת שיכולה לשפוך אור על מנהג זה, היא תשובתו של הרב מנחם נתן טע אורבך.¹¹ לדבריו, חכמים ביטלו את קריאת עשרת הדברות שמא יאמרו שהם כל התורה בלבד, אבל כאשר תולים את עשרת הדברות על-גבי ארון הקודש בו נמצא ספר התורה, יש בכך אמירה שכל מה שכתוב בספר התורה כתוב בעשרת הדברות, כי שניהם ניתנו בסיני. לכן לדבריו זהו המקום היחיד שאפשר לתלות לוח בו כתובים עשרת הדברות, אבל לא במקום אחר שאין בו הוראה זו. לאור דבריו התיר הרב בצלאל שטרן¹² לחגור ספר-תורה בחגורה שיש בה אבזם עם צורת לוחות הברית, משום שסמיכותם לספר-תורה מורה שכל הכתוב בספר ניתן למשה בסיני כמו עשרת הדברות ואין בכך חשש תרעומת. לפיכך יש להתיר לרקום את סמל עשרת הדברות על פרוכת של ארון הקודש ועל מעיל ספר תורה, שכן שניהם מורים שגם ספר התורה וגם עשרת הדברות ניתנו בסיני, ולא יהיה בכך חשש שמא רק עשרת הדברות ניתנו בסיני.¹³ נמצאנו למדים על מחלוקת בין הפוסקים אודות החשש ממתן חשיבות רבה לעשרת הדברות, ועד כמה להרחיב זאת בציבור.

מרובע או עגול?

כאמור, הפוסקים דנו האם לקבוע את סמל עשרת הדברות בבית-הכנסת, ולפי השיטה שיש להתיר זאת בסמיכות לספר התורה, כגון על ארון הקודש, פרוכת הארון ומעיל ספר התורה, עלינו לשאול כיצד לעשות סמל זה, מרובע או עגול? בתורה לא מופיע האם הלוחות היו מרובעים או עגולים, אך הפוסקים הביאו הוכחות לכאן ולכאן. יש שהוכיחו ממקורות שונים שלוחות הברית היו מרובעים.¹⁴ לדוגמה, בגמרא¹⁵ מבואר שהלוחות היו שישה טפחים על שישה טפחים בעובי שלושה טפחים, מידות מהן הוכיח רבינו בחיי¹⁶ שהלוחות היו מרובעים בצורה מדויקת. בהמשך הגמרא מובא שהלוחות היו מונחות בארון הברית בצורה כזו שלא היה עוד מקום פנוי בארון, דבר ממנו מוכיח הרב מנחם מנדל שניאורסון¹⁷ שהלוחות היו מרובעים, כי אם הם היו מעוגלות בחלקם העליון היה נותר מקום פנוי בארון.

הוכחה נוספת היא מדברי הגמרא¹⁸ שהביאה את המידות של הלוחות להוכיח על גבורתו של משה ששבר אותם. על כך כתב השיטה מקובצת,¹⁹ שהגבורה היא מהקושי לשבור דבר מרובע ועבה, דברים המורים שהלוחות היו מרובעים. הרבי מחב"ד הרב מנחם מנדל שניאורסון, עורר מאוד על הצורך לצייר כראוי את סמל עשרת הדברות, שיהיה מרובע ולא עגול. ואכן, בשנת תשע"ה שינתה הרבנות הראשית לישראל את הסמל שלה הנושא את סמל עשרת הדברות מלוחות עגולים ללוחות מרובעים.²⁰

אולם, כנגד ראיות אלו שהלוחות היו מרובעים עומדים דברי הירושלמי²¹ שכל הנברא בששת ימי בראשית נברא בצורה עגולה, שהיא הצורה הטבעית במציאות, ולא בצורה מרובעת שהיא הצורה המלאכותית שנוצרה ע"י מעשה

¹¹ אורח נאמן (א"ח סימן א ס"ק נא). הובאו דבריו גם במאסף לכל המחנות (א"ח סימן א ס"ק סב). אולם בשו"ת בצל החכמה (ח"ג סימן קיב אות ג) דחה דבריו ביחס להצבת לוחות הברית על ארון הקודש.

¹² שו"ת בצל החכמה (ח"ג סימן קיב).

¹³ עלי תמר (ברכות פ"א ה"ה).

¹⁴ ירושלמי (שקלים פ"ו ה"א) שהלוחות היו 'טטרוגה', היינו מרובע, ראו: הכותב (שם ד"ה ומה שחשבתי); עץ יוסף (שם). בזהר (פרשת יתר דף פד ע"א) מובא שהיו הלוחות נראות כלוח אחד, ואם היו מעוגלות היו נראות כשני לוחות; בית אלוקים (שער היסודות פרק יב ד"ה וקרב לומר); הכתב והקבלה (שמות כ, ד).

¹⁵ בבא בתרא (יד ע"א).

¹⁶ רבינו בחיי (שמות לא, יח). כ"כ להוכיח: פסקי תוספות (מנחות פרק י אות רלו); לחם שמים (אבות פ"ה מ"ו ד"ה והלוחות); מגן אבות (שם ד"ה והכתב); של"ה (פרשת תרומה, תורה אור אות יז); אלשיך (פרשת עקב ד"ה אמנם לבא).

¹⁷ הרב מנחם מנדל שניאורסון (שיחה לשמחת תורה תשמ"ב).

¹⁸ נדרים (לח ע"א).

¹⁹ שיטה מקובצת (נדרים לח ע"א ד"ה אין הקדוש) בשם הרי"ף. כ"כ: שלמי נדרים (שם ד"ה בגמ' גבור). אולם, מהרש"א (שם חידושי אגדות ד"ה דכתיב ואתפוש).

²⁰ <https://col.org.il/news/89623>

²¹ ירושלמי (מעשרות פ"ה ה"ג; שבועות פ"ג ה"ח; נדרים פ"ג ה"ב).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

אדם.²² א"כ, כיון שהלוחות נבראו בששת ימי בראשית²³ ואינם מעשה ידי אדם, הרי שהם היו עגולים כפי הצורה הטבעית במציאות.²⁴

אמנם מדברי הגמרא עולה שהלוחות היו מרובעים, אבל בהרבה בתי-כנסת ובציורי יהודים שונים²⁵ נראה שהלוחות היו עגולים בחלקם העליון, והפוסקים נדרשו להכריע בשאלה כיצד יש לצייר את הלוחות, וכן האם יש להוריד את סמל הלוחות המעוגלות מעל ארון הקודש:

יש שכתבו שאכן הלוחות היו מרובעים וכך יש לעשות,²⁶ אלא שיתכן להסביר את המנהג שעשו לוחות עגולים בחלקם העליון בכך שהאומנים עשו מעין כתר על גבי הלוחות המרובעים, דבר שנראה כמו עיגול על הלוחות, ועם השנים הכתר הפך לחלק מן הלוחות וכך הם נהיו מעוגלות בחלקם העליון.²⁷

ויש שכתבו שהמנהג לעשותם מעוגלות בחלק העליון נובע מהצורך לשנות מהתבנית שהייתה במקדש, שכן אסור לעשות כאותה דמות תבנית שהייתה במקדש.²⁸ ויש שכתבו שהמנהג נבע מפשרה בין השיטות, כלומר הלוחות יהיו מרובעים מלמטה ועגולים מלמעלה.²⁹

אך יתכן ולא מדובר בהכרח על פשרה אלא על הרצון לסמל הן את הלוחות הראשונים, שהיו 'מעשה אלוקים'³⁰ עשויים בצורה טבעית ככל הנברא בששת ימי בראשית שהיה עגול, והן לסמל את הלוחות השניים שהיו מעשה ידיו של משה³¹ שנעשו בצורה מלאכותית בצורת ריבוע.

למעשה, כתב הרב משה שטרנבוך³² שאם סמל לוחות הברית נעשה בצורה מעוגלת ונקבע על ארון הקודש, לא צריך להוריד אותו.

²² על המשמעות הפנימית בכך, ראו: המצוות כסמלים (עמוד 113).

²³ אבות (פ"ה מ"ו).

²⁴ שו"ת אבן ישראל (ח"ח סימן נז).

²⁵ בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן תקלה) כתב שקשה להוכיח שמנהג זה בא מהנוצרים. ראו: 'לוחות הברית כסמל', תרביץ (כרך כט עמוד 370-393).

²⁶ שו"ת באר אליהו (כ"ף, ח"א או"ח סימן צו-צז). כ"כ בשם הרב יעקב ישראל קנייסקי: הרב אלעזר מנחם מן שך (בתוך: שו"ת רבבות אפרים, ח"ה סימן קטו); שו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן תקלה).

²⁷ שו"ת באר אליהו (ח"א או"ח סימן צו).

²⁸ שו"ת אבן ישראל (ח"ח סימן נז); שו"ת משנה הלכות (חלק טו סימן קסט).

²⁹ שו"ת אבן ישראל (ח"ח סימן נז).

³⁰ שמות (לב, טז).

³¹ שמות (לד, א).

³² שו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן תקלה).